

KOGNITIVNOGRAMATIČKI OPIS SLOŽENE REČENICE

(Branimir Belaj i Goran Tanacković Faletar, *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika, Knjiga treća, Sintaksa složene rečenice*, Disput, Zagreb 2020)

Sintaksa složene rečenice treća je knjiga *Kognitivne gramatike hrvatskoga jezika* Branimira Belaja i Gorana Tanackovića Faletara. Kao i prethodne dvije knjige, *Imenska sintagma i sintaksa padeža* (2014) te *Sintaksa jednostavne rečenice* (2017), objavljena je u izdanju biblioteke *Thesaurus zagrebačkoga izdavača Disput*. Podijeljena je na dva dijela – *Koordinaciju* i *Subordinaciju*. Sadrži predgovor, popis kratica i oznaka, zaključak, popis literature, kazalo imena i pojmova. Obasiže 439 stranica.

Kognitivna je *gramatika* vrijedan doprinos u prvome redu sintaksi hrvatskoga standardnoga

jezika. Kao što je iz naslova knjiga razvidno, na temelju kognitivnoga pristupa u prvoj se opisuje sintagmatska razina, u drugoj rečenična, i to gramatički ustroj jednostavne rečenice, a u trećoj rečenične konstrukcije koordinacijskoga i subordinacijskoga tipa, eksplicitnoga ili implicitnoga.

Tumačeći odnos koordinacije i subordinacije, autori ističu namjeru da se u skladu s metodologijom kognitivne gramatike navedena dva tipa složenorečeničnih odnosa ne opisuju kao kategorije bez ikakvih dodirnih točaka, nego kao kontinuum na čijim krajnjim točkama stoje prototipne koordinaci-

rane i subordinirane rečenične konstrukcije sa svim relevantnim i uočljivim strukturnim obilježjima koja ih čine zasebnim gramatičkim kategorijama, a između njih „problematični“ primjeri koji posjeduju pojedina obilježja obiju kategorija ili kojima nedostaje koje od obilježja kategorijalnih podtipova. Autori ne osporavaju da se razlika između paratakse i hipotakse treba opisivati sa strukturnih polazišta, ali smatraju da je za njihov cjelovit opis nužno sagledavati strukturne razlike kao „formalne manifestacije sustavnosti koja se primarno uspostavlja na planu predodžbenih odnosa“ (25). Na predodžbenoj je razini koordinacijski odnos obilježen autonomnošću predodžbenih okvira, što proizlazi iz neovisnosti klauzalnih semantičkih polova. Kada je riječ o subordinaciji, glavna je klauza odrednica složenorečeničnoga profila, a zavisna je u njezinoj službi. Odnos surečenično uspostavljenih semantičkih polova u okviru paratakse i hipotakse potkrijepljen je u *Gramatici* iscrpnim i jasnim tumačenjem, brojnim primjerima te slikama. Radi zornosti ovoga prikaza uz pojedine se dijelove navode primjeri iz knjige.

Prvi dio, *Koordinacija*, obasiže 146 stranica. Sadrži devet poglavlja čiji se sadržaj razmatra u okviru sažetih potpoglavlja. U njima se tumače odnos koordinacije i subordinacije,

klauzalni semantički polovi, pet načela analize eksplicitne koordinacije, koordinacijska jukstapozicija te se iznose zaključna promišljanja o koordinaciji, a uvodna o subordinaciji.

Kao što je spomenuto, eksplicitno se koordinirane rečenice analiziraju na temelju pet načela – načela kontinuiteta, načela ekonomičnosti, načela kognitivne distance, načela smisaone nadgradnje i načela ikoničnosti. Predodžbeni je kontinuitet kao povezanost proizvoljno postavljenih entiteta, tj. svega što se može poimati i na što se može referirati pri opisu konceptualne strukture preduvjet koordinacijskoga odnosa dviju surečenica. Tri su tipa načela kontinuiteta: kontinuitet semantičkoga profila/baze, kontinuitet aktivne domene i kontinuitet matrice aktivnih domena. Prvi, kontinuitet semantičkoga profila/baze, uspostavlja se najintuitivnije te je konceptualno najpostojaniji jer surečenice, tj. profilirane vremenske relacije sadrže zajedničku sastavnicu kao što je primjerice rečenični subjekt – *Filip je nogom blago odgurnuo mačku, ušao u kuću i tiho zatvorio vrata, Vjetar je bio snažan, ali nije uspio srušiti nastambe uz rijeku*. Drugi, kontinuitet aktivne domene, uspostavlja se na temelju činjenice da dva autonomna i ravnopravna klauzalna semantička pola neovisno jedan o drugome aktiviraju zajednički skup pozadin-

skih znanja, npr. *U kući nema nikoga i stvari su razbacane po sobama, Netko je jutros pregledavao dokumente na mojem radnom stolu ili je u uredu bilo propuha*. U navedenim primjerima nezavisnosloženih rečenica surečenice imaju jedinstven prostor ili vrijeme unutar kojega se profiliraju dvije nepovezane vremenske relacije s potpuno različitim aktantima. Treći, kontinuitet matrice aktivnih domena, ostvaruje se na suprasintaktičkoj razini – poveznica između dvaju klauzalnih profila izostaje, pa se nadomješta kontekstom, npr. *Zemlja je okrugla, a djeca mi se za pet minuta vraćaju iz škole*. Na temelju primjera razvidno je da se kontinuitet uspostavlja na temelju komunikacijske situacije – prvom se surečenicom odbacuje sugovornikov pokušaj uvjeravanja u kakvu suprotnu tvrdnju, a drugom se otklanja mogućnost nastavka razgovora o kojoj temi zbog činjenice koja se tiče pojedinčeva aktualnoga položaja. Strukturna je posljedica konceptualnoga kontinuiteta među značenjskim polovima surečenicā načelo koordinacijske ekonomičnosti, usp. *Ivan svakoga dana izvodi psa u šetnju / Ivan svakoga dana hrani zlatne ribice i Ivan svakoga dana izvodi psa u šetnju i hrani zlatne ribice*. Kada je riječ o načelu kognitivne distance, autori je najprije analiziraju na primjeru rečenica u tekstu te surečeničnih sastav-

nica koordinirane i subordinirane rečenice, npr. *Susjed svake subote odlazi u šumu. Šetnja prirodom ispunjava ga mirom; Susjed svake subote odlazi u šumu i šetnja prirodom ispunjava ga mirom; Susjed svake subote odlazi u šumu jer ga šetnja prirodom ispunjava mirom*, navodeći da je najveća kognitivna distanca među značenjskim polovima dviju rečenica u tekstu, što otvara najviše prostora za interpretaciju njihova smisaonoga odnosa. Konceptulana povezanost surečeničnih profila nezavisnosložene rečenice umanjuje kognitivnu distancu, ali surečenični profili ne gube svoju autonomnost niti prestaju funkcionirati kao samodostatni predodžbeni entiteti. Kognitivna je distanca najmanja među značenjskim polovima zavisnosložene rečenice jer je realizacija jednoga surečeničnoga profila uvjetovana postojanjem drugoga. U nastavku se analizira kognitivna distanca između surečeničnih značenjskih polova povezanih sastavnim (*i, pa i te; ni i niti*), suprotnim (*a, ali i no; nego i već*) i rastavnim (*ili*) veznicima. Načelo se smisaone nadgradnje uspostavlja u različitim koordiniranim konstrukcijama na temelju triju općih obrazaca – simetričnoga, asimetričnoga i recipročnoga. Sastavnim je rečenicama svojstven kontinuitet simetričnoga tipa, npr. *Djeca se od jutra igraju u dvorištu i glasno viču, Niti*

je otišao u trgovinu niti je prošetao psa, pri čemu se značenjski polovi surečenica smještaju ili na afirmacijsku (veznici *i, pa i te*) ili negacijsku (veznici *ni i niti*) stranu kontinuuma, pa im je svojstvena ili *afirmacijsko-afirmacijska* ili *negacijsko-negacijska* simetričnost. Suprotnim je rečenicama svojstven kontinuitet asimetričnoga tipa, npr. *Marko ne kupuje kuću, nego stan, Petar studira pravo, a ne medicinu*, pri čemu su njihovi semantički polovi *negacijsko-afirmacijski* (veznici *nego i već*) ili *afirmacijsko-negacijski* (veznici *a, ali, no*). Rastavnim je konstrukcijama svojstven kontinuitet recipročnoga vida, npr. *Unajmit ću stan u centru na nekoliko dana ili ću se smjestiti kod prijatelja, Večeras bismo mogli prošetati ili otići na vožnju biciklom*, iz čega je razvidno da se značenjski polovi surečenica izmjenjuju na inače jednoznačnim pozicijama u okviru afirmacijsko-negacijski polariziranoga predodžbenoga kontinuuma (94). Naposljetku, načelo se ikoničnosti tiče „koordinacijskoga kontinuuma“ gdje god su za to ostvareni makar i minimalni uvjeti, pa čak i u slučajevima ikonički „nepolodnih“ predodžbi simultane realizacije dviju vremenskih relacija“, npr. *Marko je prelazio ulicu i razmišljao o protekloj večeri*, „ili pak još neproduktivnijih disjunktivnih predodžbenih obrazaca recipročne

isključivosti“ (128), npr. *Prestani vikati ili odlazim*. Nakon iscrpne rasprave o značenjskome odnosu surečenica koordinacijskoga sindetizma u poglavlju se *Koordinacijska jukstapozicija* opisuje odnos surečenica bezvezničkih nezavisnosloženih rečenica, tj. koordinacijskoga asindetizma. Zaključno poglavlje, *Zaključno o koordinaciji (i uvodno o subordinaciji): Smisaoni mostovi i predodžbene granice*, donosi analizu smisaonih poveznica i općenitih predodžbenih granica između sastavnih rečenica i nekih tipova zavisnosloženih rečenica, npr. *Vikao je i cijela je ulica odjekivala; Vikao je da je cijela ulica odjekivala*, suprotnih rečenica i suprotnoga značenja u okviru subordinacije, npr. *Zaspao sam, ali sam stigao na vlak; Iako sam zaspao, stigao sam na vlak*, rastavnih rečenica i rastavnosti na razini subordinacije, npr. *Prestani vikati ili ću otići!; Ako ne prestaneš vikati, otići ću*.

Drugi dio, *Subordinacija*, obasiže 251 stranicu. Sastoji se od triju poglavlja, u kojima se iscrpno analiziraju opseg i značenje pojma subordiniranosti, eksplicitna ili sindetska subordinacija te implicitna ili asindetska subordinacija. U okviru eksplicitno subordiniranih rečenica, relativnih i nerelativnih, analiziraju se eksceptivne, adverbijalne, dopunske, postmodifikacijske i korelativne klauze. Kada je riječ o implicitnoj

subordinaciji, donosi se analiza nefinitivnih klausa (infinitivnih, glagolskopriložnih i participskih) te juktapozicije.

U uvodnome poglavlju, *O opsegu i značenju pojma subordiniranosti*, autori tumače što se uopće podrazumijeva pod subordinacijom. Prototipna koordiniranost temelji se na ravnopravnosti dviju ili više surečenica u okviru kompozitne paraktičke strukture, što je preduvjet zadržavanja profila surečenica, a subordiniranost se temelji na neravnopravnosti profila subordinirane surečenice profilu druge surečenice, tj. podređenosti u smislu referencijske sporednosti. U nastavku iscrpnije tumače profiliranje, tj. istaknutost glavne surečenice u odnosu na subordiniranu. Studija se zavisnosložene rečenice nastavlja analizom eksplicitne ili sindetske subordinacije. Svjesni da nijedna podjela rečenica zbog brojnosti i raznovrsnosti hipotakse ne može pretpostavljati konačnost, klasifikaciju eksplicitne zavisnosložene rečenice temelje na opreci relativnost/nerelativnost, slažući se s postavkom da je odnosnost nadređena funkcionalnome kriteriju, tj. priložnosti, atributnosti, subjektivnosti itd. Odnosnost „kao najvažnije obilježje veznika relativnih rečenica proizlazi upravo iz odnosa koji oni uspostavljaju s antecedentom, bilo anaforičkoga bilo kataforičko-anaforičkoga

u slučaju korelativnih (suodnosnih) složenih rečenica“ (180).

U okviru analize složene rečenice s nerelativnim eksplicitno subordiniranim klauzama opisuju složene rečenice s ekseptivnim klauzama, složene rečenice s adverbijalnim klauzama, složene rečenice s dopunskim klauzama i složene rečenice s posmodifikacijskim (atributnim) klauzama. Kada je riječ o adverbijalnim, zasebno analiziraju mjesne, vremenske, načinske, usporedne, uzročne, posljedične, namjerne, uvjetne i dopusne klauze. Analiza se dopunskih klausa temelji na zornome prikazu osobitosti subjektivnih (izričnih i upitnih), objektivnih (izričnih i upitnih) i predikatnih klausa. Naposljetku se analiziraju izrične i upitne postmodifikacijske ili atributne klauze.

Relativne eksplicitno subordinirane klauze dijele u četiri skupine – relativne u užemu smislu (postmodifikacijske), adverbijalne, dopunsko-relativne i korelativne. Relativne klauze u užemu smislu dijele na raščlanjene i neraščlanjene (restriktivne i nerestriktivne postmodifikacijske). U okviru adverbijalnih analiziraju eksplicitne (restriktivne i nerestriktivne postmodifikacijske) i implicitne, ali i rubnije tipove kao što su ekspektivne klauze, koje se uvode složenim veznicima *umjesto da* i *umjesto što*, i specifikacijske klauze popratnookolnosnoga značenja

uvedene veznicima *s tim što* i *s tim da*. U okviru dopunsko-relativnih klauza autori analiziraju jedan tip objektnih klauza s veznicima *kako*, *gdje* i *da*, koje dolaze kao relacijske dopune perceptivnih glagola tipa *čuti*, *vidjeti*, *primijetiti*, *osjetiti* te predstavljaju i relacijsku dopunu (relacijski objekt) glagola glavne klauze, npr. *Čuli smo još samo kako/gdje njihovi glasovi odzvanjaju u noći*, i relacijski postmodifikator objekta glavne klauze kao imeničkoga antecedenta, npr. *Čuli smo još samo njihove glasove kako/gdje/da odzvanjaju u noći*. Korelativne klauze u prvome redu promatraju u okviru složene rečenice s korelativnom klauzom supstitucijskoga tipa i složene rečenice s korelativnom klauzom nesupstitucijskoga tipa, a specifičnije u okviru podjele na ne-vezničke korelativne klauze supstitucijskoga tipa, npr. *Oni neka dođu koji su pozvani* (postmodifikacijsko-dopunska subjektivna), *Tamo idite kamo su vas uputili* (postmodifikacijsko-adverbijalna), vezničke korelativne klauze supstitucijskoga tipa, npr. *Neka dođu oni koji su pozvani* (dopunska subjektivna), *Idite tamo kamo su vas uputili* (adverbijalna), ne-vezničke korelativne klauze nesupstitucijskoga tipa, npr. *Tako je bilo vruće da se nismo mogli prestati znojiti* (adverbijalna), te na vezničke korelativne klauze nesupstitucijskoga tipa, npr. *Bilo je*

vruće tako da se nismo mogli prestati znojiti (adverbijalna).

Na kraju dijela o subordinaciji autori donose poglavlje o implikativnoj ili asindetskoj subordinaciji. U njegovu prvome dijelu bave se trima tipovima nefinitnih klauza – infinitivnima, klauzama s glagolskim prilozima sadašnjim i prošlim te klauzama s glagolskim pridjevima trpnim i radnim, a u drugome složene rečenicama s jukstaponiranim klauzama.

Pod infinitivnim klauzama kao prvome tipu nefinitnih klauza podrazumijevaju dopunske izrične objektivne, npr. *Čuli/Vidjeli smo vas pjevati na toj proslavi*, subjektivne, npr. *Rečeno vam je doći na sastanak*, te adverbijalne namjerne klauze, npr. *Svratili smo pozdraviti vas*. Te se rečenice ne navode u okviru opisa zavisnosloženih rečenica u hrvatskim gramatikama. Razlog tomu autori vide u stavu utemeljenu u tradicijskoj gramatici da je rečenica ona konstrukcija u kojoj je predikat izražen finitnim, tj. ličnim glagolskim oblicima. Kako infinitiv nije lični glagolski oblik, nego nelični, ne može samostalno vršiti službu predikata, pa mu se u postojećim gramatikama pristupa kao predikatnoj dopuni kopulativnih, modalnih, faznih ili samoznačnih glagola. Autori se usredotočuju na pitanja semantičke razlike finitnih i nefinitnih klauza, nefinitnih dopuna

i dodataka te kriterija na temelju kojih se o njima može govoriti kao nefinitnim klauzama, te na pitanja sintaktičko-semantičkih ograničenja upotrebe nefinitne klauze. Od infinitivnih se klauza glagolskopriložne klauze razlikuju po tome što sadrže informaciju o vremenu, pa se mogu smatrati rubnijim nefinitnim klauzama, npr. *Razmislivši o svemu što se dogodilo u proteklih nekoliko dana, izašao je i krenuo na posao riješiti taj problem; Razmišljajući o svemu što se dogodilo u proteklih nekoliko dana, izašao je i krenuo na posao riješiti taj problem.* I u okviru poglavlja o glagolskopriložnim klauzama autori se usredotočuju na pitanja ključna za njihovo tumačenje i razumijevanje – na pitanja kriterija razlikovanja glagolskih priloga u službi predikatnoga proširka i glagolskih priloga u službi predikata nefinitne klauze te na pitanje jasne podjele konstrukcija s glagolskim priložima na one u kojima glagolski prilog dolazi u službi predikatnoga proširka i one u kojima vrši službu predikata nefinitne klauze, odnosno kontinuum konstrukcija s većim ili manjim potencijalom jedne ili druge interpretacije. Nakraju autori opisuju posebnosti klauza s glagolskim pridjevima trpnim i radnim ili participske klauze, za koje navode da se mogu smatrati najrubnijim nefinitnim klauzama jer sadrže informaciju o broju, a na temelju svojega rezulta-

tivnoga značenja implicitno i o vremenu u smislu prijevremenosti u odnosu na radnju izrečenu glavnom surečenicom. Rubnost je, smatraju autori, utemeljena i u njihovoj vezi s pridjevima, koji kao nevremenske relacije doprinose deprocesoalizaciji radnje, npr. *Nadahnut njezinim predavanjem, Petar se zadovoljno uputio kući, Pokisao i blatnjav, Petar nije mogao odmah ući u kuću.* Na temelju primjera autori dokazuju zašto glagolski prilog u rečenicama poput navedenih ne dolazi kao predikatni proširak, nego nefinitna klauza, čija sintaktičko-semantička obilježja tumače zorno.

U drugome se dijelu poglavlja o implicitno subordiniranim strukturama autori posvećuju jukstapoziciji, tj. asindetskom supostavljanju dviju ili više finitnih klauza, razlikujući dva tipa prototipnih implicitno subordiniranih klauza – strukture s deklarativnim (izjavnim) ili perceptivnim glagolima u glavnoj klauzi, koji u svojoj sematičkoj strukturi sadrže prazno mjesto elaboracije koje popunjava zavisna klauza, npr. *Znam, nije on to tako shvatio, Sjetio sam se: to je onaj glumac koji je glumio i u Kumu,* i strukture s kataforičkim demonstrativima, npr. *Samo jedno znam: on sigurno neće doći, Imenice imaju tri roda: muški, ženski i srednji.* Ističu da se rubnim tipovima implicitno subordiniranih klauza mogu smatrati prijelazni

tipovi između implicitne koordinacije i implicitne subordinacije, npr. *Pao je, poskliznuo se dok je silazio niz stube, Umoran sam, ne mogu više dalje*. Na temelju tog opisa otvara se mogućnost hijerarhije jukstaponiranih klauza.

U okviru zaključnih napomena autori se osvrću na najvažnije teze i ciljeve elaborirane u poglavljima.

Treća je knjiga *Kognitivne gramatike hrvatskoga jezika, Sintaksa složene rečenice*, zbog svojega pristupa, iscrpnosti opisa i argumentirane rasprave vrijedan doprinos analizi koordinacije i subordinacije hrvatskoga standardnoga jezika. Analizom koordinirane rečenice na temelju pet načela – načela kontinuiteta, načela ekonomičnosti, načela kognitivne distance, načela smisla – nadgradnje i načela ikoničnosti – produbljuju se spoznaje o nezavisnosloženoj rečenici, što proizlazi i iz jasna i pregledna predstavljanja građe te koherentna, živa i uvjerljiva stila autora. Te se odlike prikaza sadržaja i stila odnose i na studiju zavisnosložene rečenice. Izazovno

je, korisno i pregledno što se njezinoj podjeli pristupilo na temelju opreke relativnost/nerelativnost. U odnosu na dosadašnje pristupe (složenoj) rečenici svježina, inovativnost i poticajnost *Sintakse složene rečenice* leži i u pristupu nefinitnim klauzama – infinitivnima, glagolskopriložnima i onima s glagolskim pridjevima trpnim i radnim – koji podrazumijeva preispitivanje uvriježene postavke o njihovim sintaktičko-semantičkim osobitostima. Neosporno je da će uskostručna lingvistička javnost pažljivo i kritički razmotriti postavke iznesene u trećoj knjizi *Kognitivne gramatike hrvatskoga jezika* te da će knjiga biti zamašnjak daljnjim istraživanjima hrvatske paratakse i hipotakse. Nastavnicima i studentima sintaktičkih kolegija, kao i prethodne dvije knjige, već je postala nezaobilazan priručnik pri ovladavanju složenom rečenicom u hrvatskome jeziku te motivacija za argumentiranu, jasnu i znanstveno utemeljenu raspravu o jezičnim pojavama.

Iva Nazalević Čučević